

Fóris Ágota és Pusztay János (szerk.)

Utak a terminológiához

(Szombathely: BDF, 2006. 245 pp. ISBN: 978-963-9531-74-1)

Szép Beáta

A Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztika Tanszéke és Terminológiai Innovációs Központja 2006-ban közös sorozatot indított útjára *Terminologia et Corpora – Supplementum* címmel. E sorozat első kötete a Fóris Ágota és Pusztay János szerkesztésében megjelent *Utak a terminológiához* című kiadvány, amely tizenegy tanulmányt tartalmaz a terminológia témaköréből.

A kötet címe rendkívül találóan jelzi a szerkesztők szándékát (ahogy Fóris Ágota a könyv végén található összefoglaló tanulmányában kifejti): a terminológiai rendezés gyakorlati vonatkozásait kiemelő munkálatok eredményeinek közreadásával párbeszédet kívántak kezdeményezni az érintett szakmai területek művelői között. Ez a próbálkozás – a 2005-ben napvilágot látott, elméleti jellegű *Hat terminológiai lecke* (Fóris 2005) mellett – a hazai terminológiai kutatás szempontjából mérföldkönek tekinthető, hiszen míg az egyes szakterületek terminológiája az utóbbi évtizedekben rendkívül látványos és ígéretes fejlődésnek indult, hiányoztak az átfogó terminológiai fejlesztés tudományos alapjai. Nem véletlen, hogy jelen kötet Szombathelyen született, hiszen a fent említett Terminológiai Innovációs Központ mellett a város a magyar terminológia másik jelentős szervezetének is otthont ad: 2005-ben itt alakult meg a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (MaTT) az UNESCO alszervezeteként. Ezen túlmenően szólunk kell a BDF Uralisztika Tanszékének és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének 2003-ban közösen útjára indított sorozatáról is, amely a *Terminologia et Corpora* nevet viseli (felelős szerkesztője Pusztay János), és idegen nyelven íródott tanulmányok publikálását tűzte ki célul. Ennek szellemében olyan kötetek láttak napvilágot, mint a *European profiles of language policy* (2003 [2004]), valamint a *Voprosy terminologii v finno-ugorskih jazykah Rossiskoj Federacii – Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation* (2003).

Ennek az útnak újabb állomása ez a tanulmánykötet is. Mint a szerkesztők előszavában olvashatjuk, a szerzők a pécsi és a veszprémi egyetem nyelvészeti doktori programjának hallgatói, akik szerteágazó kutatási témáik terminológiához kapcsolódó szeletét dolgozták fel, s jelen írásaik ezeket az eredményeket tartalmazzák. A címek láttán a témák sokfélesége valóban szembeötlő, és rendkívül izgalmas olvasmányt ígér: Néhány színnév terminológiai vizsgálata (B. Papp Eszter); A terminológiai rendezés kérdései a *wellness* területén (Bérces Edit); A zenei tempójelzések terminológiai vizsgálata (Bérces Emese); Matematikai terminusok vizsgálata – tankönyvelemzés (Czékmán Orsolya); Formulaszerű nyelvhasználat – az angol *formulaic language* terminus beillesztése a magyar nyelvtudományi terminológiába (Dóla Mónika); Terminológia

munkálatok Észtországban (Ilves, Marju); *A nem verbális kommunikáció terminus terminológiai elemzése* (Kántor Gyöngyi); *Adalékok a számítógép terminus megszilárdulásának történetéhez* (Szöllősy Éva); *A szociolingvisztika terminus értelmezésének vizsgálata* (V. Kiss Mónika); *A bank terminus vizsgálata angol értelmező szótárakban* (Vargáné Kiss Katalin). A kötetet záró tanulmányt – *A terminológiai tanulmányok tapasztalatai* címmel – az egyik szerkesztő, Fóris Ágota jegyzi.

A kötet első tanulmánya a színnevek terminológiai vizsgálatát mutatja be. A szerző, B. Papp Eszter egy nagyon lényeges problémára mutat rá, miszerint a különböző tudományterületek – az antropológiai nyelvészet, a szemantika, az optika stb. – kutatói oly módon foglalkoznak a színnevekkel, hogy nem tartják szükségesnek jelentésük definiálását, amiből azt a következtetést lehetne levonni, hogy a kutatók szerint az egyes színnevek jelentése egyértelmű és az egyes nyelveken belül azonos. A tanulmány szerzője azt vizsgálta, hogy a különböző szakszövegekben és *A magyar nyelv értelmező szótárában* (*ÉrtSz.*) található színnevek jelentéstartománya valóban fedí-e egymást, és ha igen, milyen mértékben. A kutatás három egyetemi optika tankönyv, egy kiadványszerkesztői kézikönyv és az említett szótár szövegeire irányult. A színnevekkel végzett vizsgálatok történeti áttekintését nyújtó, rendkívül érdekes első fejezetben az elméleti és empirikus kutatásokról egyaránt képet kaphatunk. A továbbiakban a szerző Fóris Ágota fent említett elméleti munkáját (Fóris 2005) alapul véve kísérelte meg az alapszín terminológiai vizsgálatát. Ennek megfelelően első lépésként a fogalmak definiálását a szerző az absztrakció eszközével végezte el. Az absztrakció fogalmát Fóris nem a jelentéstani terminológiában, hanem a logikában, matematikában és természettudományokban szokásos értelemben használja, miszerint az „absztrakciós folyamat során a felesleges részletek elhagyásával, a legjellemzőbb vonások kiemelésével elvonatkoztatunk a vizsgálat szempontjából lényegtelen tulajdonságoktól, és csak a lényeges, kiemelt tulajdonságokat vesszük figyelembe” (Fóris 2005:51). Rendkívül öröndetes, hogy a tanulmány szerzője – szem előtt tartva a szerkesztők eredeti szándékát: a különböző szakmai területek kutatói közötti párbeszéd megteremtését – a nem természettudományos beállítottságú olvasók kedvéért tisztázott néhány fizikai fogalmat (kromatikus és akromatikus színek). A színek fogalmának meghatározása során összeveti az egyes szövegek leírásait egymással, valamint a köznyelvi szóhasználattal is, utalva a magyar nyelvhasználat sajátos jelenségeire, mint például a *piros* és *vörös* színneveink esetében. Az utolsó fejezetben a szerző rámutat arra, hogy a fénytan az egyes színtartományok terjedelmét a hullámhosszok segítségével határozza meg, így adva meg a színnevek jelentését. Ez a meghatározás azonban egyrészt a három tankönyv szövegeit megvizsgálva nem egyértelmű, másrészt a hétköznapi ember számára értelmetlennek tűnik. Ezzel szemben az *ÉrtSz.* hasonlatokkal próbálja megadni a színnevek jelentését, ez azonban erősen kultúrafüggő, és további kérdéseket vet fel (pl. ha a fehér olyan, mint a frissen hullott hó színe, akkor miért beszélünk hófehérről, törtfehérről stb.). A szerző tehát a szövegek vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a színek fogalmi meghatározása rendkívül nehéz feladat, mivel a színnevek nem hordoznak univerzális jelleget magukban, a jelentésük nem egyértelmű és nem is magától értetődő.

A következő tanulmányban Bérces Edit áttekinti a *wellness* történetét, fogalomkörét, intézményeit, szótárait és szakirodalmát. A *wellness* társadalomban betöltött szerepkörét taglaló fejezet rendkívül részletes, és bár itt még nem a terminológiai kutatások bemutatása a cél, a szókészlet bizonyos elemeiről, a szókölcsonzésekről ebben a részben is olvashatunk. A szerző ír a *wellness* és más szakterületek kapcsolatairól is, bár a *sport* és a *versenysport* kifejezések használata megérne egy kis terminológiai vizsgálódást (az egyik a fejezet elejére, a másik pedig a végére került; valamint úgy tűnik, a *sport* itt a *tömegsport* szinonimája). Külön fejezet foglalkozik a *wellness* szaknyelv szókészletével, így az orvostudományból, a biokémiából, a kozmetikából, a paramedicinából és a sportból átvett terminusokkal. A szerző ebben a fejezetben mutatja be a *wellness*-szótárak szövegein végzett kutatásának eredményeit. Első látásra talán furcsának tűnhet a „*wellness*-szótár” megnevezés, de a szerző a „szótár” kifejezést a lehető legtágabb értelemben használja, beleértve minden olyan nyomtatott és elektronikus formában hozzáférhető szótárat, glosszáriumot, tárgymutatót, katalógust stb., amely akár csak részletében is a *wellness*hez köthető. Ennek alapján a kutatás 30 *wellness*-szótár vizsgálatát jelentette, és a rendezésre, a szócikkek felépítésére, a címszó kiválasztásra, valamint a definíciók megadására fókuszált. A szerző több példán keresztül (pl. *golf*, *peeling*, *algapakolás* stb.) szemléletesen mutatja be a vizsgált szótárak eltéréseit, majd következtetéseket von le az általános jellemzőket illetően. Összefoglalásában felhívja a figyelmet arra, hogy a *wellness* szakma képviselőinek és a fordítóknak egyaránt szem előtt kell tartaniuk a nemzetközi szakmai kommunikáció követelményeit éppúgy, mint a magyar nyelvhasználók igényeit. Külön érdeme a tanulmánynak, hogy az irodalom és a források felsorolásán túl gazdag jegyzékét adja a *wellness*-intézmények honlapjainak, valamint az interneten elérhető *wellness*-szótáraknak.

A harmadik tanulmány a zenei tempójelzések terminológiai elemzésével foglalkozik. A szerző, Bérces Emese a zenei szaknyelv egy részterületének terminusait vizsgálva mutat be egy lehetséges osztályozási rendszert, amelyben e kifejezések értelmezhetők. A tanulmány írója szintén Fóris Ágota elméleti munkáját (Fóris 2005) alapul véve elemzi a terminusok nyelvi és fogalmi megközelítési módjait, majd ezen módszer segítségével egy izgalmas, ám kevésbé kutatott területtel, a zenei tempójelzésekkel mint terminusokkal foglalkozik. Itt is érezhető az, ami a könyv egészén végigvonuló szemléletmód – a különböző szakterületek kutatóinak párbeszédére való törekvés – következménye: a szerző ügyel arra, hogy munkája a zene világában kevésbé jártas olvasó számára is érthető és élvezetes legyen. A tempójelzések osztályozása kapcsán beszél az akadályokról, nehézségekről is (a tempójelzések rendszere meglehetősen kusza, alig akad olyan zenész, aki az összes jelzést ismerné stb.), és bemutatja a különböző besorolási módokat, lehetőségeket (nyelvek szerinti, a köznyelvvél való kapcsolat szerinti, aktualitás szerinti, használati hely szerinti, keletkezési idő szerinti, a jel minősége szerinti besorolás). Ezen túlmenően azonban egy alternatív osztályozási lehetőséget (egy saját csoportosítási stratégiát) is elemez. Ez a tempójelzéseket négy csoportra osztja: (1) csak a tempót érintő szavak; (2) metaforikus kifejezések; (3) bizonyos dolgokhoz, fogalmakhoz hasonlított egységek; (4) egyéb tempójelzések. A szerző is érzi, hogy az utolsó kategória

talán nem a legszerencsésebb megoldás, ennek tisztázását további feladatának tartja. A csoportok jellemzése után ír a konkrét tempójelzésekről, megemlítve azokat is, amelyeket még nem sikerült beilleszteni a rendszerbe, utalva ezzel a további kutatás irányára.

Czékmán Orsolya tanulmányában a tankönyvek elemzésén belül a terminusok vizsgálatára fókuszál. A hazai tankönyvanalízis-vizsgálatok részletes bemutatása után a saját kutatás leírása következik. A szerző abból indult ki, hogy a matematika tudomány minden ága kiépült egzakt fogalmi és terminológiai rendszerrel rendelkezik, továbbá az oktatás lépései követik a tudomány fogalmi rendszerének szerkezetét, így a matematika tankönyvek szövegének vizsgálata látszik a legalkalmasabbnak a tankönyvelemző kutatás elvégzésére. A szerző a *halmoz*, az *alapfogalom* és az *invariáns* terminusok jelentés-megadási módjait két különböző tankönyvben és három szótárban vizsgálta. A kutatás nem várt eredményt hozott: a terminusok definíciói alapvető értelmezési pontatlanságokat és különbségeket tartalmaztak, hiteles és pontos adatokat a köznyelvi szótárban találtak, ami alapvetően meghatározza a kutatás további irányát.

Az ötödik tanulmány a *formulaic language* terminussal foglalkozik. Dóla Mónika azt vizsgálta, hogyan lehet beilleszteni a magyar nyelvtudományi terminológiába ezt az angol terminust. Először a terminus angolszász szakirodalomban való jelenlétét taglalja, majd részletesen elemzi a *formulaic language* nemfogalom körébe tartozó elemtöbbségeket az angolszász és a magyar nyelvtudomány különböző területeinek (leíró nyelvészet, nyelvfeldolgozás, nyelvhasználat) megközelítésében. A szerző ezt követően tesz javaslatot a *formulaic language* és *formulaic sequence* terminusok magyar elnevezésére, előbbire a *formulaszerű nyelvhasználat*, utóbbira a *formulaszerű elemsor* kifejezéseket ajánlva, az összegzésben pedig a fogalmakhoz pontos definíciókat is társít.

Marju Ilves tanulmánya témáját tekintve szervesen illeszkedik a *Terminologia et Corpora* kötetek hagyományaihoz, hiszen az Észtszországban folyó terminológiai munkálatokról szól. A szerző a bevezetőben rávilágít arra a problémára, hogy a *terminológia* szót a különböző nyelvekben a terminológia szakemberei is többféle jelentésben használják, így nehéz megfelelni annak a követelménynek, hogy csupán egy adott értelmezést követve értekezzünk a terminológiáról. A tanulmányban olvashatunk az észtsz terminológia kialakulásáról, fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről, a Tartui Egyetem észtsz irodalmi nyelvi korpuszáról, valamint a terminológiai bizottságok működéséről. A szerző bemutatja az elérhető adatbázisokat, továbbá képet kaphatunk a terminológia oktatásáról és néhány gyakorlati kérdéséről is. A mellékletek az észtsz szaknyelvi tervezéshez kapcsolódó legfontosabb információkat tartalmazzák.

A hetedik tanulmány szerzője, Kántor Gyöngyi a *nem verbális kommunikáció* fogalmának terminológiai elemzését mutatja be a különböző tudományterületek megközelítéséből. A *kommunikáció interdiszciplináris aspektusai* című fejezetben részletesen ismerteti a szociálpszichológiai, az információelméleti, a szemiotikai, a szociokulturális, a fenomenológiai és a nyelvfilozófiai megközelítéseket, valamint ír a nyelvtudományi tradícióról és megadja a *verbális kommunikáció* definícióját. A nem verbális kommunikációval foglalkozó tudományterületek részletes bemutatása után arra a megállapításra jut, hogy a *verbális*

és *nem verbális* kommunikáció terminusok egymásnak nem ellentétei, hanem kiegészítői, és definíciójuk akkor lehet tökéletes, ha az emberi kommunikáció összes fajtáját figyelembe vesszük.

Szöllősy Éva tanulmányában annak bemutatására tesz kísérletet, hogy a különböző folyóiratokban hogyan tükröződik a *számítógép* terminus megszilárdulása a magyar nyelvben. A vizsgált folyóiratok a *Magyar Tudomány*, a *Műszaki Élet*, a *Számítástechnika*, a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv*, ezen túlmenően néhány szótár idevágó adatait is olvashatjuk. A tanulmányt záró megjegyzésekben a szerző az első, a második és a negyedik folyóirat szövegein végzett vizsgálatainak eredményeit veti össze. Ennek alapján látható, hogy a *Műszaki Élet* az a folyóirat, amelyben a fogalom megjelenésekor használt terminus, a *számológép* legelőször bukkan fel (1956), és a *számítógép* terminust is itt olvashatjuk első ízben (1959), innentől a két terminus párhuzamosan él egymás mellett. Szöllősy Éva arra mutat rá, hogy a *számítógép* terminus használata a *computer* illetve *kompjúter* szavak helyett egyáltalán nem az utóbbi években, hanem csaknem fél évszázada vált elterjedté.

A szociolingvisztika terminus értelmezésének változásai című tanulmányban V. Kiss Mónika terminus meghatározásain keresztül vázolja fel a tudományág változó és változatos értelmezési keretét és az önmeghatározási kísérletek fő irányvonalait. Az általa vizsgált szakirodalmi szövegek definícióinak összevetéséből kiderül, hogy a szociolingvisztikának a kezdeti időszakban egy szűkebb, majd később egy tágabb felfogása terjedt el. A szociolingvisztika önálló diszciplínaként való értelmezése nyomán keletkezett új definíciók egymástól gyakran csupán a súlypontok eltolódásában különböznek.

Vargáné Kiss Katalin a *bank*, *central bank*, *commercial bank* és *merchant bank* terminusokat vizsgálta négy angol értelmező szótárban, valamint a pénz- és bankügyi szakirodalomban. A szerző összehasonlította a szótárak struktúráját és tipológiai rendszerét, ezután először a *bank* terminust, majd annak fenti három hiponimáját vette górcső alá. Ez utóbbiak esetében a kutatás célja annak megállapítása volt, hogy a jelentés alapján a különböző banktípusok szinonimáknak vagy kohiponimáknak tekinthetők-e. A szerző megadja a terminusok egyedi jegyeit, majd a magyarra fordításuk problematikáját taglalja. A vizsgálat eredményeként többek között megállapítást nyert, hogy az angol *central bank*, *commercial bank* és *merchant bank* terminusok egymás kohiponimái, a következők közt azonban még számos érdekességet olvashatunk.

A kötetet Fóris Ágota tanulmánya zárja. *A terminológiai vizsgálatok tapasztalatai* – mint ahogy a cím is mutatja – a publikált tíz tanulmányt megelőző kutatások során felvetődő kérdésekről szól, illetve a közölt munkákban vázolt problémákhoz kíván kiegészítéseket adni. Három olyan fontos kérdéskörrel foglalkozik részletesen, amelyek mindegyik tanulmányt érintik, ezek a következők: (1) a szavak osztályozása; (2) az idegen szó fogalmának értelmezése; (3) a szinonima-fogalom értelmezése. A szerző jelen munkájában is felhívja a figyelmet a magyar nyelv terminológiájának arra a komoly problémájára, miszerint amíg a különböző tudományterületek fogalmai dinamikusán változnak, kiegészülnek, addig ezt a gyors fejlődést sok esetben nem követte a terminológia szükséges kiigazítása. Az osztályozás kapcsán elmondja, hogy a terminusok

rendszerét nem szakmák, hanem tárgykörök szerint célszerű használni, hiszen a szakmák erős integrálódása és a kommunikációs rendszerek tökéletesedésének hatása elmosta az egyes szaknyelvek határait. Véleménye szerint a terminológiai vizsgálatnak nem azt kell kitűznie célul, hogy meghatározza, mely nyelvváltozat-típusokban szerepel egy adott lexéma, hanem hogy leírjon egy adott tárgykörön belüli rendszert, továbbá hogy megadja a tárgykör terminusainak jelentését és más terminusokhoz való viszonyát. A szerző a továbbiakban tisztázza a szinonímia kérdéseit, elfogadva Károly Sándor logikai kapcsolatokra épülő szinonímia-értelmezését (Károly 1970, 1981). Főris nem ért egyet azzal a megállapítással, hogy a „szaknyelvben nincsenek szinonimák”, ennek cáfolására példákat is hoz. Az idegen szavak átvételével kapcsolatban ír arról, hogy a fenti paradigmaváltás következtében újra kell értékelni az idegen szavak jövevényszóvá válása időtartalmáról vallott korábbi nézeteket, hiszen jelentősen megrövidült az új terminusok nyelvbe való beépülésének folyamata. A szerző a továbbiakban részletesen tárgyalja az egyes tanulmányokban felvetődő terminológiai problémákat, hangsúlyozva, hogy a bemutatott vizsgálatokkal egyrészt arra kívánták ráirányítani a figyelmet, hogy milyen nagy szükség van a terminológiai analízisre, másrészt – és ez talán a legnagyobb érdeme a kötetnek – a kivitelezés módjára is mintát kívántak adni. Mint írja, a munka során levont következtetéseket, a terminusokra tett javaslatokat a szakmai közvélemény jóváhagyására váró ajánlásnak tekintik.

Irodalom

- Fóris Á. 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia.
- Károly S. 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly S. 1981. A Magyar Szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv*. 76: 143–156.
- Pusztay J. (szerk.) 2003. [2004.] *European profiles of language policy*. Terminologia et Corpora 1. Szombathely: BDF.
- Pusztay J. (szerk.) 2003. *Voprosy terminologii v finno-ugorskih jazykah Rossijskoj Federacii – Terminology issues in the Finno-ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora 2. Szombathely: BDF.